

12. Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13, 19, 35, 108.
13. Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 86.
14. Там само. – Арк. 46.
15. Там само. – Арк. 1.
16. Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 35.

Резюме

В статье рассматривается процесс открытия и становления в начале XX в. Проскуровского коммерческого училища, их финансирование, учительские кадры, ученический контингент и пр. аспекты.

Ключевые слова: образование, Подолье, Проскуров, Проскуровское коммерческое училище.

Одержано 12 травня 2011 року

УДК 94(477.43)“1906–1907”

В.С.Лозовий

Становлення та діяльність першої Подільської Просвіти (1906–1907 рр.)

Досліджується процес становлення та діяльності першої Подільської “Просвіти”.

Ключові слова: Подільська “Просвіта”, бібліотека-читальня, статут, концерт.

На початку XX століття у Російській імперії в умовах бездержавності і цілеспрямованої політики русифікації та нищення освіти і культури український народ опинився на межі повної денационалізації. Лише піднесення національної свідомості, збереження історичної пам’яті, зростання культурно-освітнього та економічного рівня українців відкривало перед ними історичну перспективу. Втілення цього величного завдання взяли на себе українські просвітні організації. Однією з таких організацій була й

Подільська “Просвіта”, 105 річниця з дня заснування якої відзначається у 2011 році.

Мета даної статті висвітити суспільно-політичні обставини становлення та діяльності Подільської “Просвіти”. Окремі аспекти становлення та розвитку просвітницького руху на Поділлі досліджували О.В.Лисенко [1], Л.І.Євселевський та С.Я.Фарина [2], О.М.Герман [3], Є.І.Сохацька [4], В.С.Прокопчук [6], В.Мацько [7], П.Мовчан [8], О.М.Цапко [9], О.В.Малюта [10], Л.В.Баженов та Г.Г.Кучеров [11].

Революція 1905 року, змусила царську владу лібералізувати свою політику щодо українського національного руху. І відразу ж почали виникати різноманітні організації та товариства, серед яких чільне місце належало “Просвітам”, що проводили значну українознавчу роботу, пробуджуючи любов до рідного слова і краю.

На початок січня 1906 р. в Кам’янці вже існувала “Просвіта”, заснована гуртком українських патріотів [22, 13 січня]. Просвітяни склали статут своєї організації, який затверджено 19 квітня 1906 року [18, арк.178]. 21 квітня того ж року місцева адміністрація зареєструвала Подільську “Просвіту” і вона розпочала свою діяльність.

Засновниками і найактивнішими діячами Подільської “Просвіти” були: лікар К.Г.Солуха, вчителі В.К.Стиранкевич та С.М.Іваницький, священник та історик Ю.И.Сіцінський, бухгалтер Г.Г.Павловський та ін. З Кам’янецькою “Просвітою” пов’язана діяльність видатних діячів українського національно-визвольного руху – В.М.Чехівського та Н.Я.Григорієва.

Значний об’єм роботи по заснуванню Подільської “Просвіти” виконали друзі і колеги С.М.Іваницький та В.К.Стиранкевич. У своїх спогадах відомий український діяч нашого краю В.Приходько писав, що “вони не цурались ніякої праці: старались, бігали, добивались”. Навіть в умовах певної революційної “відлиги” отримати дозвіл на відкриття української організації було важко. Царські чиновники-українофоби вишукували і чинили масу перешкод. Взагалі сам процес реєстрації придуманий був хитро. Для заснування товариства потрібно було хоча б 10 політично-благонадійних осіб, які стали б його фундаторами. Зрозуміло, що серед свідомих українців, які постійно потрапляли в поле зору таємної поліції, таких людей майже не було. Щоб знайти потрібну кількість так званих “батьків-засновників” треба було докласти багато зусиль і застосовувати хитрощі. Врешті потрібну кількість благонадійних осіб для заснування “Просвіти” знайшли [20, с. 155-156]. Крім відомих українських діячів К.Солухи та Ю.Сіцінського ними стали помічник лікарського інспектора Л.Білоусов,

священик І.Доронович, дворяни І.Бржосневський, М.Завойко та ін. [15, арк.74].

Перше засідання Подільської “Просвіти”, яка налічувала тоді 120 членів, відбулося 8 травня 1906 року. На ньому обговорили першочергові завдання товариства і обрали Раду “Просвіти”, що складалася з 8 осіб на чолі з відомим лікарем і поважною особою К.Г.Солухою. Тут же ухвалено тексти вітальних телеграм. Одну з них надіслано на ім’я лідера української групи у Державній Думі І.Шрага з побажанням “сил і завзяття в боротьбі за волю і щастя України”, а другу – професору В.Антоновичу з проханням бути почесним членом подільської “Просвіти”.

Всі великі справи складаються з дрібної, копіткої роботи. Для початку просвітяни мали намір відкрити кіоск для продажу часописів та книжок прогресивного змісту. Так як коштів у той час було небагато, свої послуги в утриманні такого кіоску запропонував багатий кам’янецький міщанин Бабічев. Однак, він поставив умову, що в ньому поряд з іншими виданнями буде продаватися “Киевлянин” (відверто шовіністична, антиукраїнська газета) та інші. Але просвітяни не пішли на компроміс і не згодні на цю пропозицію. Тому вирішили відкрити рундук на “Новому плані” у Кам’янці-Подільському, щоб в базарні дні продавати міщанам і селянам українську та російську пресу і літературу. У центрі міста товариство винайняло дві кімнати під канцелярію і бібліотеку “Просвіти” [22, 27 травня], які розпочали свою діяльність 1 червня 1906 р. А вже 3 червня товариство влаштувало перший український захід (тоді їх називали “гуляння”) на Новому бульварі [23, 2 июня].

Своєю головною метою члени товариства вважали “допомогу культурно-просвітницькому розвитку українського народу на Поділлі” [18. Арк.178]. Член “Просвіти” В.Приходько так характеризував суспільну ситуацію в краї: “Поділля міцно спало, вколисане царсько-жандармським режимом” [20, с. 180]. Просвітяни заходилися будити... Звичайно ж основну увагу було звернено на селянство, яке домінувало у соціальній структурі українства.

Просвітницькими центрами на селі повинні були стати бібліотеки-читальні. Просвітяни вважали, що саме через них можливо проводити значну українознавчу та культурно-освітню роботу.

У різні повіти Подільської губернії просвітяни надіслали поштові відправлення з статутами товариства і з закликами ставати до праці на користь народу, за відродження української мови і культури. Кілька тисяч примірників розіслано національно-свідомій інтелігенції, вчителям, селянам. Не-

вдовзі це дало свої результати. З різних місцевостей губернії приходили листи, в яких кам'янецьких просвітян просили допомогти заснувати бібліотеки-читальні, прислати пресу, книжки, порекомендувати українські п'єси для аматорських вистав, дати поради щодо репертуару пісень для хору та інші кам'янецькі просвітяни надавали допомогу.

По всьому краю ширилися відділи Подільської “Просвіти”, зростала кількість її членів. А робилось це так. Коли в селі збирався гурток національно-свідомих людей, які хотіли б відкрити в себе бібліотеку-читальню, то вони, обравши з-поміж себе завідувача і підшукавши відповідне приміщення, зверталися у Кам'янецьку “Просвіту” з проханням допомогти у створенні бібліотеки. Центральне Подільське товариство прислало в село літературу, передплатувало пресу, і таким чином просвітній осередок в селі починав діяти [20, с. 183]. В § 5 Статуту “Просвіти” написано: “Поza Кам'янцем складаються на Поділлі місцеві автономні товариства, котрі працюють в межах Статуту...” [18, арк. 178]. Але справа в тому, що новостворені відділи не були автономні, а формально цілком залежали від центрального Кам'янецького товариства. І ось з яких причин. Ми вже зазначали труднощі, з якими довелось зіткнутись кам'янчанам під час заснування “Просвіти”, оскільки дуже важко було знайти “благодійних осіб”, які б виступали, так би мовити, гарантами легальної діяльності товариства. Ще важче було знайти десять таких людей поза Кам'янцем-Подільським, особливо в селах. Тому вирішили піти на хитрість. Бібліотеки-читальні, які засновувались на периферії губернії, формально не були автономними установами, а безпосередньо підпорядковувалися центральному товариству. Відтак, їм не треба було шукати десять фундаторів, а лише обрати завідуючих бібліотеками, якими, як правило, були місцеві священики. Таким чином, успішно обминався пункт правил про обов'язкову участь в утворенні товариств “благодійних осіб” і набагато легше було відкрити просвітні осередки в містечках та селах [20, с. 184-185].

Значна філія Подільської “Просвіти” утворилась в місті Могилеві-Подільському. Вона досить інтенсивно проводила роботу і зразу ж заснувала вісім бібліотек-читалень у селах [14, арк. 1].

Широкого розголосу набула діяльність “Просвіти” в с.Печері Брацлавського повіту. Товариство славилось своїм аматорським гуртком, який неодмінно мав успіх і збирав велику аудиторію, користувався широкою популярністю, що дуже сприяло поширенню української мови [20, с. 188].

Кожне прохання Подільської “Просвіти” до адміністративних органів дати дозвіл на заснування у селах бібліотек-читалень розглядалось дуже

довго. На лист Кам'янецької “Просвіти” від 12 липня 1906 р. відповідь отримано лише 26 березня 1907 р. Ретельно перевірялась благонадійність осіб, які мали стати завідуючими просвітянських осередків. Поліцейські чини застерігали подільського губернатора, що “відкриття в селах та містечках бібліотек-читалень дуже не бажане, так як вони можуть служити місцем нелегальних мітингів та поширення нелегальної літератури, а тому... прохання Подільського Українського Товариства “Просвіта” треба відхилити” [12, арк. 71, 75].

На прохання дати згоду на відкриття просвітянських осередків у 4 селах Кам'янецького та Ольгопільського повітів губернська адміністрація після піврічної тяганини дозволила розпочати свою діяльність лише бібліотеці у с.Жванець Кам'янець-Подільського повіту, але й вона проіснувала недовго.

27 березня 1907 року в с.Жванець лікарем К.С.Степурою від імені Подільського товариства “Просвіта” було засновано бібліотеку-читальню, в якій також продавались українські книжки переважно прогресивного змісту. Коли приїхав на канікули син К.С.Степури студент Григорій Степура, то він збирав в бібліотеці місцеву молодь і проводив з нею відповідну проукраїнську роботу. Пізніше Г.Степура став не тільки активним членом “Просвіти”, але й відомим діячем українського національно-визвольного руху на Поділлі. У червні 1907 р. бібліотеку в Жванці після доносу в органи влади закрили [17, арк. 47].

“Просвіта” через свого члена священика Ю.Сіцінського взяла участь в дуже важливій справі – перекладі Євангелія українською мовою. В 1907 р. Євангеліє вийшло друком і вперше на Поділлі залунала Слово Боже рідною мовою. Це мало величезне значення, оскільки з священною книгою поширювався український правопис. Просвіт'яни розсилали значну кількість україномовних Євангелій по селах Поділля [20, с. 216].

Тоді ж Подільська “Просвіта” ініціювала кампанію за впровадження у двокласних школах української мови, історії, літератури, а також навчання у церковнопарафіяльних школах українською мовою [20, с. 220]. Тому свідомі українці надсилали в “Просвіту” листи, в яких виражали радість з того приводу, що “товариство має можливість взятися до виконання гарної і великої своєї мети. Може і звернуться старі часи, коли на Україні по селах мало було неписьменних людей” [2, с. 46-47].

Та все ж справа просувалась дуже важко, бо не лише царська адміністрація, але й частина шовіністично налаштованих місцевих церковників усіяло перешкождали впровадженню навчання українською мовою. І хоч священний Синод дав дозвіл на викладання української мови та літератури

у подільських школах, а “Просвіта” для цього виділяла кошти, все ж справа навчання українських дітей рідною мовою не знаходила позитивного вирішення. Просвіт'янам всюди відмовляли. Антиукраїнські настрої осіб, що стояли на чолі церковної освіти на Поділлі, добре ілюструє знущальна аргументація заборон. Вони стверджували: “В указе говорится о малороссийском языке, а “Просвита” дает деньги на украинский” і далі “что разумеет “Просвита” под украинским языком, малороссийский язык или какое-нибудь его наречие?” [21, 28 січня]. Просвіт'яни з гідністю відповіли, що під українською мовою вони розуміють українську літературну мову, ту мову, якою з дозволу священного Синоду перекладено Святе Євангеліє, ту українську мову, котрою друкуються сучасні газети, журнали, книжки, яку вживають в розмові та письмі свідомі українці.

Значну роботу проводили просвіт'яни в Кам'янці-Подільському. Передусім організовувалися заходи, на яких читалися реферати з актуальних і пекучих проблем українства. Проводилися літературні читання. Влаштувалися театральні вистави, концерти, літні гуляння на Новім бульварі. У всі ці акції залучалося багато молоді, через них пропагувалася українська ідея.

Гуляння були основним джерелом отримання грошей для підтримки діяльності “Просвіти”. Гуляння користувалися великою популярністю у публіки, і не лише української. Проходили вони цікаво: часто виступав український хор, бандурист або лірник, які співали народних пісень. Проводився конкурс на найкращий український одяг, влаштувалася ярмарка, на якій продавалися різноманітні вироби, українські книжки та газети. Тут же грав військовий оркестр, увечері публіку розважали ілюмінація, фейерверки, ракети. У Київському архіві знаходиться програма гуляння Кам'янецького товариства “Просвіта” за 6 травня 1907 р. Своєрідним гаслом цих українських заходів були зазначені в програмі слова Тараса Шевченка: “Обніміть брати мої найменшого брата”. Далі повідомляється, що відбудеться дешевий розпродаж квітів та українських книжок, а прибуток від продажу “підє на книжки селянам” [19, арк. 225].

Але навіть такі невинні заботи зустрічали спротив царської адміністрації [20, с.170]. В травні 1907 р. влада заборонила гуляння “Просвіти”, бо поліцмейстер вимагав, щоб на афіші в розділі “Співи молоді” надрукували всі пісні програми і обов'язково включили гімн “Боже царя храни”. Коли голова товариства К.Г.Солуха звернувся до губернатора з запитанням, чому заборонено “гуляння”, той відповів: “Тому, що хористи відмовлялися співати гімн” [19, арк. 223-224].

Зазначений факт – це один з багатьох епізодів постійних зачіпок, постійного знаходження приводу для заборони тієї чи іншої української акції.

Однак, не зважаючи на те, що просвітяни усіяко старались тільки легально проводити свою роботу, все ж вони весь час були під прискіпливим наглядом таємної поліції.

У серпні 1906 р. і в червні 1907 р. сталися події, які боляче вдарили по громадській репутації “Просвіти” як організації, що проводить свою роботу легальними методами. Ними не забарилися скористатися царська адміністрація для заборони діяльності товариства.

Перша подія мала місце у серпні 1906 р., коли жандарми заарештували на конспіративній зустрічі у квартирі українського соціал-демократа П.Блонського деяких членів “Просвіти”, що звичайно ж кинуло підозру на діяльність всього товариства [20, с. 240]. Всіх їх відправили до в'язниці, але через деякий час відпустили, крім П.Блонського, котрий просидів ще два місяці. Після цього випадку офіційні губернські установи ставились до “Просвіти”, м'яко кажучи, з недовірою. Без будь-яких пояснень не давали дозволу відкривати бібліотеки-читальні по селах, чинили різноманітні перешкоди в її роботі.

11 червня 1907 р. за поширення нелегальної соціал-демократичної преси серед робітників було розпочато справу проти бібліотекарки “Просвіти” Є.Неселовської [16, арк. 16]. Треба зазначити, що Є.Неселовська пропагувала ідеї РСДРП і українству була зовсім чужа. Після розмови з діячами “Просвіти” вона виїхала з Кам'янця-Подільського (хоч слідство продовжувалось) [20, с. 232]. Цей випадок був використаний царською адміністрацією як підстава для припинення діяльності товариства. Рішення про закриття Подільської “Просвіти” ухвалено на засіданні губернського “присутствія” 2 липня 1907 р. [15, арк. 74]. “Просвіту” заборонили як “товариство, що по характеру своєї діяльності загрожує державному порядку та громадському спокою...” [20, с. 247]. Після цього товариство на певний час припинило культурно-освітню діяльність.

Таким чином, діяльність товариства з квітня 1906 р. по липень 1907 р. можна визначити як період діяльності першої Подільської “Просвіти”. У 1906 році, в період відносної лібералізації політики російського царизму відбулося становлення та спостерігалася активна діяльність Подільської “Просвіти”, хоча й у цей час просвітяни зазнавали утисків з боку місцевої адміністрації. У зазначений період основними напрямками просвітянської діяльності було відкриття бібліотек-читалень, поширення преси та літератури, українські концертні програми, театральні вистави тощо. Надзви-

чайно важливою подією був переклад українською мовою та видання подільськими просвітянами Євангелія. Відтак, вперше на Поділлі залунало Слово Боже рідною мовою.

У 1907 році, коли революція пішла на спад, Подільська “Просвіта” зазнає утисків з боку влади, яка використовує різні приводи для її закриття. Все ж, незважаючи на досить короткий термін існування діяльність першої Подільської “Просвіти” сприяла відрод

женню в краї українського національно-визвольного руху, зростанню національної свідомості українців.

Використані джерела:

1. Лисенко, О. В. “Просвіти” Наддніпрянської України у дожовтневий період / О. В. Лисенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 1990. – 34 с.

2. Євселевський, Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. А. Фарина. – К. : Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.

3. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. М. Герман. – Чернівці, 1995. – 24 с.

4. Сохацька, Є. І. Олімпіада Пащенко – діячка освітнього руху поч. XX ст. / Є. І. Сохацька // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція (жовтень 1996 року). – Могилів-Подільський, 1996. – С. 136-140.

5. Сохацька, Є. І. Український прорив: Подільська “Просвіта” на сторінках “Ради” (1908–1914рр.) / Є. І. Сохацька // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський : Оіном, 2005. – Т. 5. – С. 247-261.

7. Мацько, В. Ювілей подільської “Просвіти” / В. Мацько, П. Маліш // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”): матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції 9-10 листопада 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С. 5-8.

8. Мовчан, П. Подільська “Просвіта” у контексті Всеукраїнської / П. Мовчан // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”): матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції 9-10 листопада 1995 року. – Хмельницький, 1995. – С. 4.

9. Цапко, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” в Україні (1891–1914): дис. ... канд. іст. наук / О. М. Цапко. – К., 1998. – 173 с.

10. Малюта, О. В. “Просвіта” як чинник націотворення українського народу на початку XX ст. – в 20-х рр. XX ст. (на прикладі подільського товариства) / О. В. Малюта // Поділля у контексті української історії / ред. кол.: Лойко О. Г. (відповід. редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. [та ін.]. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 148-152.

11. Баженов, Л. В. Основні етапи діяльності подільських “Посвіт” у 1906–1923 рр. / Л. В. Баженов, Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 83-91.
12. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 228. – Оп. 2. – Спр. 149.
13. ДАХО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 8887.
14. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 274. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2792.
15. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1236.
16. Там само. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 23.
17. Там само. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 30.
18. Там само. – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647. – Ч. 1.
19. Там само. – Ф. 707. – Оп. 262. – Спр. 1.
20. Приходько, В. Під сонцем Поділля: Спогади / Віктор Приходько. – Вид. третє. – Мюнхен : Українська трибуна, 1948. – 159 с.
21. Рада. – 1909.
22. Рідний край. – 1906.
23. Подольський край. – 1906.

Резюме

В статті зображені обставини становлення і діяльності першої Подольської “Просвіти”.

Ключевые слова: Подольская “Просвіта”, бібліотека-читальня, концерт, устав.

Одержано 12 травня 2011 року